

De Brabander, Brabers of Van Brabant ?

Over de lexicale en grammatische motivering van Nederlandse inwoners- en gebiedsnamen

Ann MARYNISSEN

0. Inleiding (*)

Eigennamen verschillen semantisch en grammaticaal van soortnamen. Proprialisering van een soortnaam gaat gepaard met wijzigingen in de betekenisstructuur en in de syntactische en morfologische valentie van het appellatief dat aan de eigennaam ten grondslag ligt.

Eigennamen hebben noodzakelijk een individueel karakter: ze verwijzen naar een persoon of zaak die in zijn uniciteit wordt beschouwd. De soortnaam *man* kan van toepassing zijn op *Karel* of *Jan*, op *Willy* of *Luk*, maar de eigennaam *Willy* refereert aan een heel bijzonder persoon met unieke eigenschappen. Anders gezegd: een eigennaam heeft een identificerende functie, terwijl een soortnaam predicatief is. Deze karakterisering van de eigennaam als een uniek-verwijzend talig teken wordt bevestigd door zijn **grammaticale eigenschappen**. We noemen er enkele:

1. Een eigennaam kan een soortnaam als antecedent hebben (1a), maar een soortnaam kan niet terugverwijzen naar een proprium (1b).

- (1a) Die man is knap, Willy.
- (1b) * Willy is knap, die man.

2. Eigennamen kunnen niet met een beperkende relatiefzin worden verbonden (2b):

- (2a) De man die hier woont, ken ik niet.
- (2b) * Willy die hier woont, ken ik niet.

3. Eigennamen staan normaliter in het enkelvoud (3a); sporadisch komen meervoudsvormen voor (3b), maar met syntactische restricties (3c, 3d):

- (3a) de Tiensepoort, de Blijde-Inkomststraat
- (3b) de Alpen, de Pyreneeën
- (3c) ? De Alpen zijn een gebergte.
- (3d) * De renners moesten over de talrijke Pyreneeën.

(*) Met dank aan prof. dr. J. Goossens voor zijn opmerkingen bij de eerste versie van de tekst.

Semantisch beschouwd leidt proprialisering tot een verarming van de betekenis: eigennamen hebben, in tegenstelling tot soortnamen (4a), geen beschrijvende betekenis (4b): vergelijk:

- (4a) Willy is een Brabander.
- (4b) Willy De Brabander is West-Vlaming van geboorte.

De inwonersnaam *Brabander*, een afleiding van de streeknaam *Brabant*, duidt in 4a een eigenschap van de unieke persoon Willy aan; in 4b is deze inwonersnaam geproprialiseerd tot een ‘betekenisloze’ familienaam: iemand met de familienaam *De Brabander* hoeft geen Brabander te zijn.

Eigennamen hebben geen beschrijvende betekenis, maar ze hebben wel een historische betekenis. De eerste *De Backer* was een nakomeling van een persoon die het beroep van bakker uitoefende. De naamgevingsact zelf is lexicaal gemotiveerd, maar op het ogenblik dat de naam vererfd wordt, komt de referentiële betekenis van de eigennaam in de plaats van de beschrijvende betekenis van het appellatief.

Als er bij de proprialisering weinig of niets is veranderd aan de woordvorm zelf, is de historisch-etymologische betekenis vaak nog doorzichtig. Wie de vraag naar de betekenis van de familienaam *De Brabander* stelt, zal wegens de vormelijke overeenstemming met de soortnaam de associatie maken met een Brabander, ook al ligt de herkomst van de betrokken naamdrager uit het voormalige hertogdom Brabant al eeuwen achter hem. Maar hoe groter de vormelijke afstand tussen soortnaam en eigennaam, hoe minder gemakkelijk het verband tussen beide gelegd zal worden, bv. een familienaam als *Vlijminckx* zal niet automatisch worden herkend als een vorm van ‘Vlaming’. Wie niet weet dat de vroegere benaming voor het bisdom Utrecht het *Stigt* was, zal de familienaam *Stigter* niet verbinden met een Utrechenaar enz.

Met het besef dat eigennamen versteende taalvormen met een historische betekenis zijn, komen we bij het eigenlijke onderwerp van deze bijdrage: de lexicale en grammatische motivering van de familienamen die teruggaan op de namen van historische gewesten in de Nederlanden.

1. Lexicale motivering

Iemands herkomst uit een bepaald gebied kan lexicaal op twee manieren worden uitgedrukt: door het gebruik van een streeknaam (5a) of van een inwonersnaam, die van deze streeknaam is afgeleid (5b):

- (5a) Hij komt uit Holland ----- vergelijk: familienaam *Van Holland*
- (5b) Hij is een Hollander ----- vergelijk: familienaam *De Hollander*

In (5a) ligt de nadruk op het locativerende aspect; deze focussing is geproprialiseerd in de familienaam *Van Holland*. Identificering door middel van een inwonersnaam heeft in de Nederlandse familienamen (=FN) een parallel in de naam *De Hollander* en varianten. Beide types familienamen maken deel uit van de categorie van de geografische herkomstnamen, een lexicaal motiveringstype waartoe ook woonplaatsnamen met een microtoponiem aan de basis (bv. *Van de Velde*, *Bosmans*, *Bergs*) en namen met een nederzetting als etymon (bv. *Van Mechelen*, *Leyenaar*) behoren. Bij de nederzettingsnamen en de streek- en inwonersnamen treedt de factor migratie op de voorgrond als lexicaal motief: iemand die afkomstig was uit een bepaalde streek of nederzetting werd in zijn nieuwe woonplaats naar zijn geografische oorsprong genoemd. Bij microtoposnamen als *Van Acker*, *Verheijen* e.d. is de plaats van herkomst niet exact lokaliseerbaar; het wonen in de nabijheid van een landschappelijke entiteit als een akker, de heide e.d. gaf hier aanleiding tot naamvorming.

In de onderstaande tabel worden namen van gewesten die in de moderne Nederlandse familienamen zijn overgeleverd, geïnventariseerd, zonder daarbij exhaustief te kunnen zijn ⁽¹⁾. Spelling-, klank- en morfologische varianten zijn hier buiten beschouwing gelaten ⁽²⁾.

Familienamen zijn een spiegel van de geschiedenis: de toonaangevende gewesten uit de Nederlanden: de graafschappen Vlaanderen, Holland en Gelderland, de hertogdommen Brabant en Limburg, het bisdom Utrecht, de gewesten Zeeland, Friesland, Drenthe en Groningen en ook de landstreken de Kempen en het Gooi hebben aanleiding gegeven tot familienaamvorming.

(1) We hebben als criteria bij de selectie genomen: variatie (als streeknaam én als inwonersnaam overgeleverd), frequentie, huidige provinciebenaming (om die reden zijn de lexicaal ambiguë namen *Groningen*, *Limburg* en *Utrecht* opgenomen, hoewel deze namen waarschijnlijk vaker nederzettingsnamen dan streeknamen zijn, zie verder).

Zie over de familienamen die op eilanden en hun bewoners teruggaan, zoals *Tesselaar*, *Schouwe-naars*, *Van Tholen* e.d. RENTENAAR 1990:81-83.

(2) De gegevens zijn afkomstig uit de databank met de moderne Belgische (1987) en Nederlandse familienamen (1993). De opbouw van deze databank wordt uiteengezet in A. MARYNISSEN, De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 67(1995), 139-171. De verspreiding van afzonderlijke familienamen is na te gaan op de websites: www.familienaam.be (België) en www.familie-naam.nl (Nederland).

Tabel 1: lexicale motivering

Streeknaam als FN	Inwonersnaam als FN
Brabant	Brabander/Braber
Drenthe	Drent
Gelder	Gelderman
Gooi	Gooijer
(Groningen)	Groninger
Holland	Hollander
(Kempen)	Kempenaar
(Limburg)	
Stigt	Stigter
(Utrecht)	
Vlaanderen	Vlaming
Vriesland	Vries
Zeeland	Zeeuw

Vaak, maar niet altijd, is er overeenstemming tussen de historische en de moderne benaming.

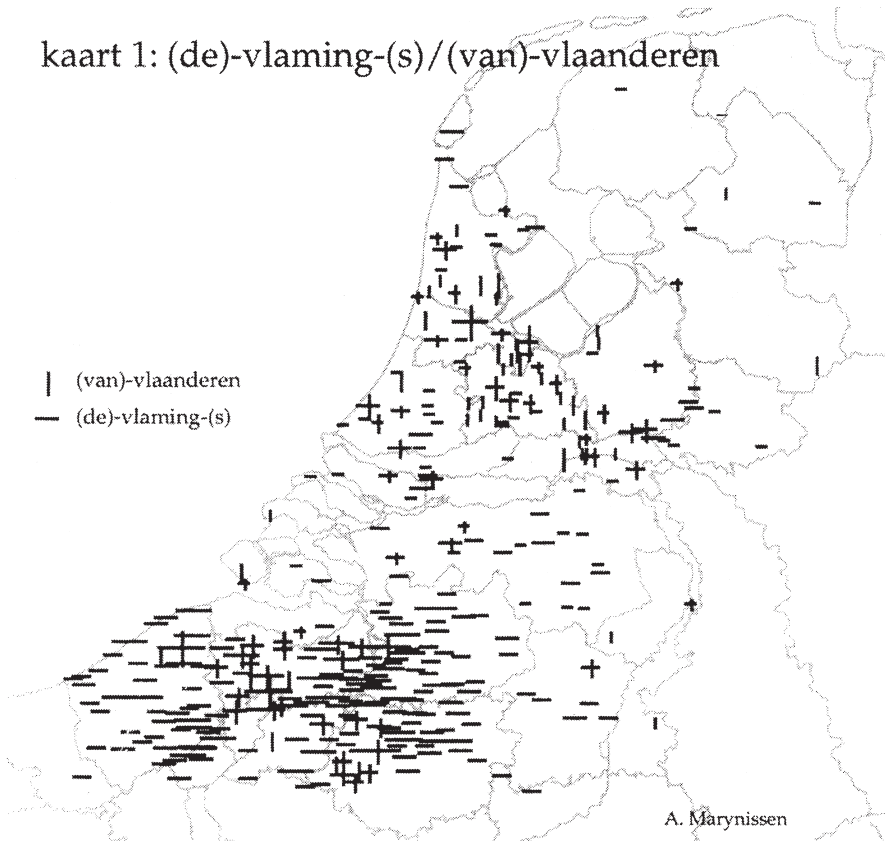
Het historische graafschap *Gelre* ⁽³⁾ wordt in middeleeuwse bronnen *Gelria*, *Gelre* genoemd (RENTENAAR 1990:73). In de huidige familienamen is deze plaatsnaam overgeleverd als *Van Gelder*, *Van Geldere*, *Van Gelderen*, *Gelders*, met een epenthetische *-d-* tussen de homorganische consonanten *l-r* en een overgangsklank *sjwa* (vergelijk: Mnl. *minre* > *minder*, Mnl. *kelre* > *kelder*, Mnl. *bunre* > *bunder*). De familienaam heeft de fonologische ontwikkeling van *-lre-* naar *-lder-* meegeemaakt, maar is gedifferentieerd gebleven van de huidige provincienaam *Gelderland*, die jonger is dan *Gelre*. Ook de familienaamvorm van de inwonersnaam, *Gelderman(s)*, refereert aan de oude gebiedsnaam: een inwoner van het *Land van Gelre* werd een *Gelreman*, later *Geldersman* genoemd. Een afleiding met het suffix *-er* (*Gelder-er*) lag fonetisch moeilijk (ID: 74), een afleiding met *-aar* komt niet voor.

Hoewel de FN *Van U(i)trecht* bestaat, is voor de gelijknamige provincie uitgegaan van de historische benaming *Stigt*, met een spelling die vooral in de 17de en 18de eeuw gebruikelijk was (RENTENAAR 1990:77-78). De FN *Van U(i)trecht* moet dan ook veeleer als een nederzettingsnaam dan als een gewestnaam worden opgevat. De bijbehorende inwonersnaam *Utrechter* of *Utrechenaar* ontbreekt, maar de FN *Stigter* voor een inwoner van het Sticht heeft een goede verspreiding.

(3) Over de geschiedenis van dit graafschap: W. JAPPE ALBERTS, *Geschiedenis van Gelderland van de vroegste tijden tot het einde der middeleeuwen*. 's-Gravenhage, 1966.

Ook Nederlands noordelijke provincie Friesland is in FN enkel met een historische spelling overgeleverd: de zeer zeldzame FN (*Van*) *Vriesland*, gespeld met *V*, gaat terug op de vorm *Vriesland*, die in de grondwet van 1840 nog de officiële schrijfwijze was. De spelling *Friesland* verscheen pas in de grondwet van 1848 (RENTE-NAAR 1990:67).

kaart 1: (de)-vlaming-(s)/(van)-vlaanderen

Hoewel de inwonersnaam meestal is afgeleid van de streeknaam door suffigering (bv. *Holland* > *Hollander*) en in die zin secundair is, is de inwonersnaam in FN in de meeste gevallen frequenter dan de gebiedsnaam.

Deze vaststelling geldt voor de inwonersnamen *Hollander*, *Vlaming*, *Brabander/Braber*, *Zeeuw*, *Drenth*, *De Vries*, *Stigter*, *Kempenaar* en *Gooier*, die in FN merkkelijk beter zijn vertegenwoordigd dan de corresponderende gebiedsnamen.

Uitzonderingen zijn de FN *Van Groningen* en *Van Gelder*, die couranter zijn dan de FN *Groninger* en *Geldersman* en de FN *Limburg(s)* en *Van Utrecht*, die geen tegenhanger in de vorm van een inwonersaanduiding hebben.

Voor die uitzonderingen is er een historische verklaring. *Groningen* is een jonge provincienaam. Het woord *Groninger* in de betekenis 'inwoner van de provincie Groningen' kan niet ouder zijn dan het einde van de 16de eeuw, want pas in 1595 beslisten de Staten-Generaal dat de Stad en de Ommelanden van Groningen één gewest zouden uitmaken. Een *Groninger* van vóór die datum kon hoogstens een inwoner van de stad zijn. De inwoners van de provincie werden voordien als *Ommelanders* aangeduid (RENTENAAR 1990:70), een inwonersnaam die als familienaam dan weer niet voorkomt. Vanwege de lexicale ambiguïteit van de naam *Groningen* is bovendien niet te onderscheiden hoeveel *Van Groningens* oorspronkelijk refereren aan de stadsnaam resp. aan de gewestnaam.

De inwoners van Limburg hebben nog veel korter geleden een eigen aanduiding gekregen. Pas op het Congres van Wenen in 1815 is besloten om het territorium van de huidige provincie, voordien een lappendeken van grotere en kleinere staatkundige gebieden⁽⁴⁾, te verenigen en onder de naam *Limburg* als provincie in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden op te nemen. Na protest van koning Willem I kreeg de naam *Limburg* de voorkeur op de eerder voorgestelde benaming *Provincie van Maastricht*. De koning wilde met deze naamgeving een oude hertogentitel niet verloren laten gaan (TUMMERS 1973).

Het ontbreken van de FN *Utrechter/Utrechenaar* heeft te maken met de synonymie met de historische inwonersnaam *Stigter* en met de lexicale ambiguïteit tussen de stads- en de provincienaam *Utrecht*.

Hoe komt het dat de inwonersnamen in FN in de regel frequenter geworden zijn dan de streeknamen ? Dit gegeven lijkt in tegenstrijd met de gangbare derivatieve richting: *Brabant* > *Brabander*, *Holland* > *Hollander*, *Gooi* > *Gooier*, *Kempen* > *Kempenaar*, *Groningen* > *Groninger*, *Stigt* > *Stigter*, *Gelder* > *Gelderman*.

Slechts in enkele gevallen verliep het woordvormingsproces in de omgekeerde richting: de inwonersnamen *Fries*, *Vlaming*, *Zeeuw* en *Drent* zijn ouder dan de respectieve streeknamen *Friesland*, *Vlaanderen*, *Zeeland*, *Drente*. Deze inwonersnamen gaan terug op een vóór-territoriale periode waarin er wel sprake was van volksstammen, maar nog niet van politiek-geografische gewesten die een eenheid vormden en die door de rondtrekkende stammen als permanente vestigingsplaats

(4) Het historische hertogdom *Limburg* beslaat een veel kleinere oppervlakte dan de huidige beide Limburgen. Zie: 'Staatkundige indeling van het grondgebied van de "beide Limburgen" in 1543': uitslaande kaart in: W. JAPPE ALBERTS, *Geschiedenis van de beide Limburgen*. Deel I. Assen, 1972.

werden gekozen. Een echte regionale indeling was er pas in de Karolingische tijd (RENTENAAR 1990:66-68).

Maar ook in deze gevallen kan de gevonden frequentieverhouding niet worden verklaard uit het voorafgaan van de inwoners- aan de gebiedsnaam: de kiem van ons systeem van erfelijke familienamen ligt immers in de middeleeuwen en is, afhankelijk van de regio, pas later tot volle wasdom gekomen. Op dat ogenblik waren de gebiedsnamen zelf grotendeels al in gebruik, zij het soms in een archaïsche vorm (bv. *Vriesland*, *Gelre*, *Stigt*), welke voorbeelden op hun beurt de historiciteit van onze hedendaagse familienamen aantonen.

Een plausibeler verklaring houdt verband met onze kijk op de wereld, gecombineerd met de functie van de naamgeving: vanuit ons antropocentrisch perspectief zullen we het begrip 'geografische herkomst' bij voorkeur conceptualiseren met een inwonersnaam, die het identificerende aspect van de naamgeving nadrukkelijker op de voorgrond plaatst dan een locativerende streeknaam.

Een argument tegen deze verklaring is dat ze niet probleemloos kan worden veralgemeend naar de overige geografische namen. In de categorieën macro- en microtoposnamen zijn de *van*-constructies in FN beter vertegenwoordigd dan andere morfologische types. Bijvoorbeeld: de FN *Van Mechelen* is frequenter dan *De Mecheleer* en *Mechelmans*, de FN *Van den Berg* is frequenter dan *Bergmans*.

Het ziet ernaar uit dat de prototypische casus van geografische namen niet voor alle deelcategorieën de locatief is, maar dat er een verfijndere prototypeverdeling moet worden opgesteld die recht doet aan de onderscheiden conceptualisering van inwonersnamen, streeknamen, nederzettingsnamen en microtoposnamen. Maar deze stelling vormt het onderwerp van het tweede onderdeel van deze bijdrage: de grammatische motivering van de inwoners- en streeknamen.

2. Grammaticale motivering

Appellatieven en eigennamen staan niet alleen lexicaal, maar schijnbaar ook morfo-syntactisch in een nauwe verhouding tot elkaar. Er zijn ongelede en gelede soortnamen, en ongelede en gelede propria, bv. *hoed*/FN *Hoet*, *vingerhoed*/FN *Vingerhoed*, *hoedenmaker*/FN *Hoedemaker*, *rijkaard*/FN *Rijkaart*. Evenals bij de appellatieve woordenschat zijn flexie, afleiding en samenstelling belangrijke morfologische middelen in het naamgevingsproces. Bijvoorbeeld: de FN *Van Langendonck* is een voorzetselgroep die een samenstelling bevat: hij kan worden geparafraseerd als '*van de lange donk*'. De FN *De Lange*, een gesubstantiveerd adjectief, gaat terug op '*de lange (man)*'. De familienaam *Zwemmer* stemt overeen met het appellatief *zwemmer*, een nomen agentis bij '*zwemmen*' enz.

Maar de overeenstemming houdt al snel op. De soortnaam *put* is geproprialiseerd tot de familienaam *Put*, maar de FN *Putman* heeft geen gelexicaliseerde

appellatieve tegenhanger **putman*. De woordgroep ‘*harde man*’ is wel geappropriëerd tot de samengestelde FN *Hardeman*, maar de samenstelling **hard(e)man* ontbreekt in het appellatieve lexicon. De familienaam *Vingerhoeds* is een beroepsbijnaam voor een vingerhoedmaker of kleermaker, maar de rand van een vingerhoed kan niet worden omschreven als ‘*vingerhoeds rand*’ enz.

In het onderzoek naar de morfosyntaxis van de FN staat de structuur van de namen zelf centraal. Niet de verscheidenheid aan grammatische middelen, maar wel hun toepassingsmogelijkheden bij de familienaamvorming geeft deze tak van de antroponymie een specifiek onomastisch karakter.

We gaan in wat volgt na welke grammatische morfemen bij de inwoners- en streeknamen voorkomen, waar ze verspreid zijn en hoe deze naamvormen grammatisch gemotiveerd zijn.

Tabellen 2 en 3 bieden een overzicht van de morfologische varianten, gelieerd aan de casusverhouding, bij de Nederlandse FN die teruggaan op inwoners- en streeknamen. Spelling- en klankvarianten zijn buiten beschouwing gelaten. Sommige namen zijn poly-interpretabel; daarom staan ze tussen haakjes.

Van een inwonersnaam kan op vijf manieren een familienaam worden gevormd:

1. inwonersnaam = FN
2. lidwoord + inwonersnaam = FN
3. inwonersnaam + genitiefuitgang = FN
4. inwonersnaam + suffix = FN
5. voorzetsel (+ lidwoord) + inwonersnaam = FN

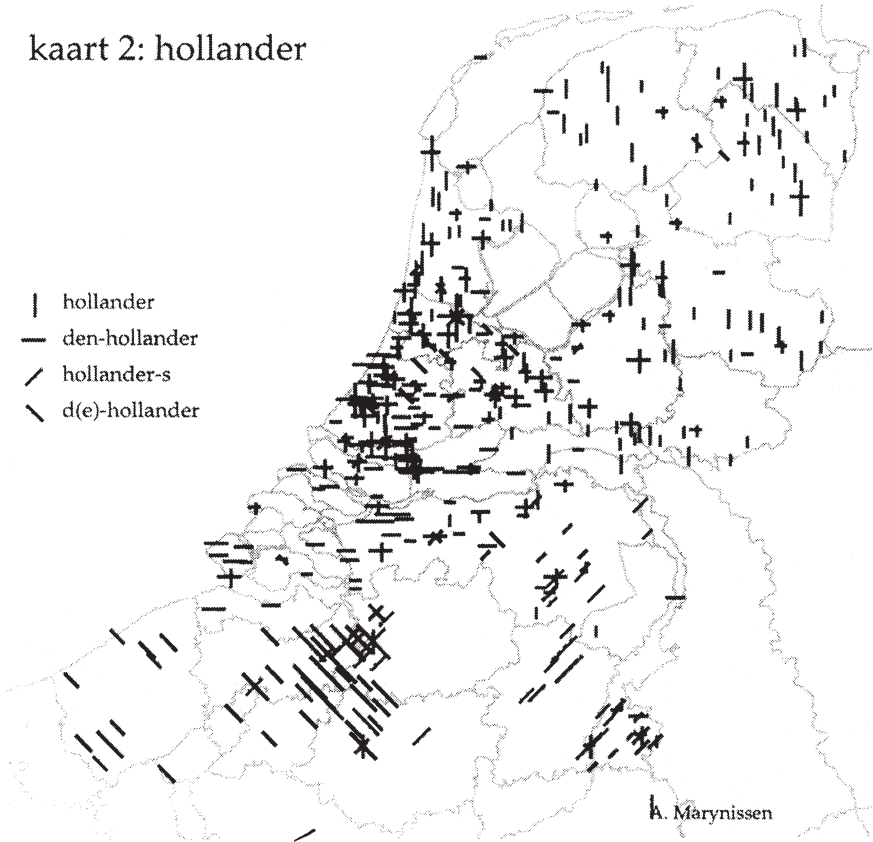
Tabel 2: inwonersnamen als FN: casusverhouding / morfosyntactische varianten

Nominatief/accusatief	Genitief	Voorzetselgroep
Brabander De Brabander(e) Den Brabander Braber Den Braber	Brabanders Brabers	Van Brabander Van den Braber
Drent(h) Gelder(s)ma(n) De Gooijer Gooijer (Groninger) D(e)Hollander(e) Den Hollander Hollander	Geldermans Gooijers Hollanders	
De Kempenaar(e) Kempenaar(e) De Stigter Stigter	Kempenaars Stigters	
De Vlaming Vlaming Flamand Flandrois Flameng	Vlamings ⁽⁵⁾	
De Vries(e) Vries(e) (Vries(e)ma(n)) (Vriesinga) Frison	(Vriezen)	(Van Vries) (VD Vries)
De Zeeuw Zeeuw(e)	(Zeeuws) (Zeeuwen)	(VD Zeeuw) (Verzeeuw)

- (5) De database bevat ook de FN *De Vlaminckx* en *De Vleminckx*, die op te vatten zijn als gecontamineerde nominatief-/genitiefvormen. Deze namen komen – zoals verwacht – voor op de grens tussen het nominatief- en het genitiefgebied.

Types 1, 2 en 3 zijn prototypische leden van deze categorie namen, types 4 en 5 bewegen zich in de marge van deze klasse: hun lexicale ambiguïteit brengt hen op het snijvlak van een andere groep namen.

kaart 2: hollander

De kaart met de varianten van het lexeme *Hollander* is exemplarisch voor de geografische verdeling van de eerste drie types. Het type *Hollander*, zonder toevoeging van enig naamvormend morfeem, is verspreid in de noordelijke helft van het taalgebied. Dit type wordt in het zuidwesten afgelost door het type met voorgevoegd lidwoord (FN *Den Hollander*, *De Hollander*, *D'Hollander*), en in het zuidoosten door een gegenitiverde vorm: FN *Hollanders*. Bij de naam *Hollander*, met een *h* als anlaut, komt ook het zgn. ‘accusativisme’ tot uiting, d.i. de vervanging van de nominatief door de accusatief in subjectpositie, een verschijnsel dat zich in de Vlaamse tussentaal tot op heden handhaaft, in Nederland uit de omgangstaal is

verdwenen, maar in het zuiden van Nederland ook heeft bestaan: in de FN *Den Hollander* is het nog waarneembaar. Het kerngebied van de *den*-namen is het Rivierengebied (MARYNISSEN 1995:156), maar bij een naam als *Den Hollander*, die een goede frequentie heeft, waaiert het verspreidingsgebied zowel naar het noorden als naar het zuiden uit. In Vlaanderen, preciezer in Oost-Vlaanderen, is het lidwoord *de* met het grondwoord versmolten: FN *D'Hollander*. Andere proclitische vormen met een vergelijkbare distributie zijn diernamen als *D'Hondt*, *D'Haese*, *Dhaen(e)* (MARYNISSEN 1999:25-27).

Dit globale beeld van de verspreiding van deze morfosyntactische types moet bij afzonderlijke namen soms worden bijgesteld.

Naast de naam *Hollander* komen ook de inwonersnamen *Vlaming*, *Kempe-naar*, *Stigter*, *Gooier*, *Fries*, *Brabander/Braber* en *Zeeuw* zowel met als zonder lidwoord voor.

Bij de FN *Braber*, een samengetrokken vorm van *Brabander*, reikt het type zonder lidwoord verder naar het zuiden dan bij *Hollander*. Het overlapt er met de accusatief *Den Braber*, een casus die bij de volle vorm uiterst zeldzaam is. De verkorte naamvariant *Braber* komt uitsluitend in Nederland voor, waardoor er een complementaire verdeling bestaat tussen de Nederlandse naam *Den Braber* en de hoofdzakelijk Vlaamse FN *De Brabander(e)*.

Dat de lidwoordloze variant *Vlaming* frequenter is dan de vorm *De Vlaming* is toe te schrijven aan de ruime verspreiding ervan in de westelijke helft van Vlaanderen, dat prototypisch geen lidwoordloos gebied is, hoewel ook bij sommige diernamen en beroepsnamen het type zonder lidwoord verankerd blijkt in het *de*-gebied (cfr. MARYNISSEN 1999:17-21).

De inwonersnaam *Vlaming* is ook goed verspreid buiten het historische graafschap Vlaanderen: ten oosten van de Schelde-Dender-lijn verschijnt deze naam als *Vleminckx*, met een genitiefuitgang en een umgelautete klinker. De genitiefvorm strekt zich naar het noorden toe uit in Noord-Brabant, tot aan de grote rivieren.

Het genitiefgebied tekent zich ook duidelijk af in de FN *Kempeneers/Kempenaers*, die een goede verspreiding hebben in Brabant, Antwerpen en Limburg. In Zuid-Oost-Vlaanderen gaat de genitiefvorm naar verwachting over in een vorm met lidwoord: FN *De Kempeneer*.

Zowel de inwoners van het Sticht als die van het Gooi zijn op dit ogenblik terug te vinden in de Randstad. Hun FN contrasteren morfosyntactisch evenwel: de vorm met lidwoord *De Gooijer* staat er tegenover het lidwoordloze *Stigter*. De vormen *Gooijer/De Stigter* komen eveneens voor, maar zijn aanzienlijk minder frequent dan *De Gooijer/Stigter*. Nochtans hebben beide namen een tweelettergrepige structuur, een factor die een rol blijkt te spelen in het al dan niet aanwezig zijn van een lidwoord en bv. de geografische overlap tussen disyllabische beroepsnamen als

Dekker, Kuiper e.d. (zonder lidwoord) en monosyllabische namen als *De Jong, De Groot* e.d. (met lidwoord) verklaart (zie MARYNISSEN 1995:155 vv.).

De eenlettergrepige vormen *Vries* en *Zeeuw* volgen het patroon van het gros van de monosyllaba: ze zijn frequenter mét dan zonder lidwoord.

De lidwoordloze vorm *Vries(e)* is poly-interpretabel: deze vorm kan de inwonersnaam zijn, maar hij kan ook teruggaan op de mansvoornaam *Friso, Frise* (WINKLER 1885:71) en eventueel zelfs verwijzen naar de Drentse dorpsnaam *Vries* (cfr. HEEROMA 1965:23). De concentratie van de FN *Vries* in Friesland en Noord-Holland wijst erop dat (een deel van) de FN *Vries* in het noorden inderdaad als patroniem moet worden opgevat. Bij de lidwoordloze vorm *Vriese* is overigens in het zuidoostelijke deel van Groningen en in de Achterhoek, traditioneel niet-apocope-rende gebieden, de eindsjwa opvallend vaak niet gedeleerd, dit in tegenstelling tot de vorm *De Vriese*, die in heel Nederland her en der voorkomt, zonder een uitgesproken concentratie in een niet-apocoperend gebied. In de westelijke helft van Vlaanderen daarentegen domineert de vorm *De Vreese*, terwijl de vorm *De Vries* er nage-noeg afwezig is. Dit kaartbeeld bevestigt mijn twee eerdere vaststellingen dat de Vlaamse FN ouder zijn dan de Nederlandse en geen deel hebben gehad aan een standaardiseringstendens die de vorm van de Nederlandse namen heeft beïnvloed (MARYNISSEN 2001), en ondersteunt indirect ook de hypothese van Buitenhuis dat heel wat Friezen, ingegeven door Fries-nationalistische gevoelens, bij de verplichte naamsaanneming in 1811 de inwonersnaam van hun eigen provincie als familienaam gekozen hebben, hetgeen de grote populariteit van de naam *De Vries* in Nederland helpt verklaren (BUITENHUIS 1965:169-172).

Het etymon *Vries* zit ook in de FN *Vriesema, Vriesman* en *Vriesinga*, die als patronymicale FN kunnen worden beschouwd (WINKLER 1885:71), vergelijk namen als *Peetermans, Geerts(e)ma, Hamminga*, maar ook als inwonersnamen kunnen worden opgevat (WINKLER 1885:201; DEBRABANDERE 1993:1461: *Vrieseman*: BN voor de Fries), cfr. de FN *Gelderman*.

De zwakverbogen genitiefvorm *Vriezen* sluit in de Achterhoek mooi aan bij de vorm *Vrieze* (nominatief) en loopt verder naar het zuiden tot in Nederlands Limburg.

Een inwoner van Nederlands zuidwestelijkste provincie is in moderne FN in de Randstad vooral aanwezig in de vorm *De Zeeuw*, minder talrijk: *Zeeuw*. De genitiefvormen *Zeeuws* (sterke flexie) en *Zeeuwen* (zwakke flexie) gedragen zich grammatisch-geografisch regelmatig (verspreidingsgebied: Oost-Noord-Brabant resp. Belgisch Limburg), maar zijn niet zeker inwonersnamen ⁽⁶⁾. De FN (*De*) *Zee-*

(6) Ik sluit niet uit dat deze vormen een andere (patronymische ?) oorsprong hebben (vgl. DEBRABANDERE 1993:1280).

lander(e), *Zelander*, die refereren aan de benaming die in middeleeuwse bronnen meestal werd gebruikt voor de inwoners van Zeeland, en in 1947 al uitgesproken zeldzaam waren, zijn nu zo goed als uitgestorven ⁽⁷⁾.

Drie inwonersnamen hebben nooit een lidwoord bij zich: *Drent(h)* (onzekere etymologie vanwege mogelijke ambiguïteit met de streeknaam), *Gelderman* (samenstelling met *-man* heeft personifiërende waarde) en *Groninger* (lage frequentie/lexicale motivering).

In het rijtje met nominatiefvormen worden ook de Franse equivalenten *Frison* voor *Fries* en *Flamand* voor *Vlaming* vermeld. De FN *Flameng*, *Flamaing*, *Flaming*, *Flamang* gaan weerspiegelen een Waalse benaming voor *Vlaming*. Ze komen vooral in de buurt van de Germaans-Romaanse taalgrens voor. De vorm *Flandrois* is geen vertaling voor *Vlaming*, maar wel voor een 'inwoner van la Flandre (Vlaanderen)'.

Een voorzetselgroep als grammatische casus strookt niet met de specificiteit van een inwonersnaam. Bij toevoeging van een voorzetsel wordt het aspect 'geografische herkomst' immers twee keer uitgedrukt, waarbij de tweede locativering een patronymisch karakter aan de namen verleent. Dergelijke gecontamineerde vormen zijn dan ook zeldzaam: de FN *Van Brabander* en *Van den Braber* zijn er eenduidige voorbeelden van. De zeldzame FN *Van Vries* verwijst vermoedelijk naar de Drentse dorpsnaam *Vries* (cfr. HEEROMA 1965:23). De namen *VD Zeeuw* en *Verzeeuw* zijn misschien varianten van *Van der Zee* ⁽⁸⁾.

Samenvattend kan over de geografische verdeling van de FN-types het volgende worden gezegd: de grote driedeling van het taalgebied in een noordelijk lidwoordloos gebied, een zuidwestelijk lidwoordgebied en een zuidoostelijk genitiefgebied, die we al aantreffen bij de beroeps-, de dier- en de eigenschapsnamen (MARYNISSEN

(7) Hoewel het woord *zeeuw* heel oud is, is het eeuwenlang niet of nauwelijks gebruikt voor de inwoners van Zeeland. Als zij in de bronnen ter sprake kwamen, werd er over hen gesproken als *Zeelanders*. Pas in de loop van de 17de eeuw kwam het woord *zeeuw* weer wat meer in gebruik. Dat niet *Zeelander*, maar wel (*De*) *Zeeuw* in FN courant is geworden, toont aan dat de oorsprong van de familienamen in Nederland vaak niet zo ver in het verleden terugreikt (RENTENAAR 1990: 80).

DEBRABANDERE (1993:1543) vermeldt enkele historische vindplaatsen van de vorm 'Zeelander': 1304: *Johannis Zeelandre* (Antwerpen); 1338: *Clays die Zelander* (Haarlem); 1536: *Cornelis de Zeelander* (Valkenisse).

Op 31 december 1997 woonden er in Brussel nog twee personen met de FN *Zelander*. In ons bestand met de Nederlandse FN van 1993 komen deze namen niet voor.

(8) Het woord *zeeuw* is naar alle waarschijnlijkheid een oude afleiding van *zee* in de betekenis van 'iemand die aan zee woont' (RENTENAAR 1990:67-68).

1995, 1999), wordt bevestigd bij de categorie van de inwonersnamen. Iedere nieuwe parallelle versterkt dit eerder geschetste beeld van de ruimtelijke verdeling van de morfosyntactische types Nederlandse FN. Dat idiosyncratische variatie de uniformiteit binnen een categorie namen soms enigmatische lijkt te doorkruisen, doet niets af aan deze vaststelling.

Wat de grammatische motivering van de inwonersnamen betreft, geldt dat hoewel inwonersnamen een ruimtelijk element bevatten, de locatiefverhouding bij deze groep namen evident niet de dominante casus is. De prototypische casusverhouding voor inwonersnamen is de nominatief/accusatief (cfr. tabel 2): ten eerste is iedere inwonersnaam in deze casus vertegenwoordigd, ten tweede kent deze casus het grootste aantal varianten. Bij de inwonersnamen heeft men een persoon voor ogen, het predicerend-identificerend aspect staat op de voorgrond, cfr. (4a) Willy is een Brabander. De naamval van het predikaat is de nominatief.

Inwonersnamen worden semantisch bij de groep geografische namen gerekend, maar hun grammatische motivering wijst erop dat ze conceptueel aansluiten bij de beroeps-, dier- en eigenschapsnamen, bij welke categorieën eveneens de nominatief als prototypische casus wordt vooropgesteld: bv. de FN *(De) Bakker*, *(De) Wolf*, *(De) Jong*, *(De) Hollander* (vgl. GOOSSENS 1995:6-8). Wanneer deze namen in het genitiefgebied verspreid zijn, worden ze in het genitiefsysteem geïntegreerd, bv. de FN *Beckers*, *(S)Wolfs*, *Jongen*, *Hollanders*. Deze genitiefvarianten van niet-patronymische FN zijn evenwel uit nominatiefformaties ontstaan (zie hierover VAN LOON 1981:329-405). Een voorzetselverbinding als casusverhouding valt buiten het verwachtingspatroon en is bij de categorie inwonersnamen zo goed als afwezig.

Streeknamen kunnen op drie manieren tot FN worden gevormd:

1. streeknaam = FN
2. streeknaam + genitiefuitgang = FN
3. voorzetsel (+ lidwoord) + streeknaam = FN

Tabel 3: streeknamen als FN ⁽⁹⁾: casusverhouding / morfosyntactische varianten:

Nominatief	Genitief	Voorzetselgroep
Brabant	Brabants	Van Brabant De Brabant
Drenthe		Van Drent
	Gelders	Van Geld(e)r(e)(n) (Van Groningen)
Gooij		
Holland(e)	Hollands	Van Holland DHollande
(Kempen)		(Van Kempen)
(Limburg)	(Limburgs)	(Van Limburg) (De Limburg)
Stigt		Van Stigt VD Stigt
(Utrecht)		(Van Utrecht)
Vlaander(e)(n)	Flanders	Van Vlaanderen
Flandre		Van Vlaander De Fland(e)r(e)
Vriesland		Van Vriesland
		Van Zeeland

Het type met voorzetsel, waarbij het locativerende aspect op de voorgrond staat, is bij deze categorie namen prototypisch: van alle onderzochte gebiedsnamen, op het Gooij na, is een FN gevormd door voorvoeging van het voorzetsel *van*. Maar van niet elke locatiefnaam is ook een voorzetselloze tegenhanger of een equivalent met

(9) De namen *(Van) Kempen*, *(Van/De) Limburg/Limburgs*, *(Van) Utrecht* en *Van Groningen* zijn lexicaal ambigu: ze kunnen zowel naar de gelijkkluidende nederzittingsnaam als naar de gebiedsnaam verwijzen. We plaatsen ze daarom tussen haakjes. De familienaam *Kempen* bv., die ten zuiden van de Rijn in een langgerekte strook langs de Nederlands/Duitse grens voorkomt, refereert wel aan de Nederrijnse stad *Kempen*.

genitiefuitgang -s voorhanden: types 1 en 2 zijn als grammatische procédés voor de vorming van gebiedsnamen marginaal.

Het beeld van de geografische verspreiding van deze types is vrij heterogeen als gevolg van een aantal interveniërende factoren, zoals namen die slechts in het zuiden van het taalgebied verspreid zijn (*Van Brabant/Brabants/Brabant*), mogelijke ambiguïteit met de inwonersnaam (*Drent*) of met de stadsnaam (*Van Groningen, Van Kempen, Van Utrecht*), erg geringe frequentie van de namen in kwestie (*Stigt/Van Stigt/VD Stigt, Vriesland/Van Vriesland, Van Limburg*). Een aparte beschrijving van iedere gebiedsnaam zou ons te ver voeren. We beperken ons tot algemene vaststellingen.

De *van*-namen hebben geen specifiek verspreidingsgebied; ze kunnen overal in het taalgebied voorkomen. In Wallonië verschijnen ze met het corresponderende Franse voorzetsel *de*: FN *De Brabant, DHollande, De Limburg*. De genitiefvormen overschrijden de grenzen van het eerder omschreven zuidoostelijke genitiefgebied niet. In tegenstelling tot de FN die een nederzettingsnaam bevatten (bv. FN *Leiden /Van Leiden*)⁽¹⁰⁾ is de voorzetselloze variant bij de streeknamen doorgaans niet opvallend vaak vertegenwoordigd in Zuid- of Noord-Holland, een gebied dat gekenmerkt wordt door een groot aantal korte, vaak eenstammige namen, bv. eigenschapsnamen als *Smal, Oud, Vet*, diernamen als *Kat, Duif, Schol*, indirecte beroepsnamen als *Bijl, Mes, Schaaf* en nederzettingsnamen als *Leiden, Haarlem, Delft* enz. Van de namen uit de linkerkolom van tabel 3 stemmen enkel de FN *Vlaanderen* en *Limburg* qua verspreiding overeen met de andere lidwoord- en voorzetselloze namen: het zijn randstedelijke FN.

3. Conclusie

Er zijn lexicaal twee manieren om iemands herkomst uit een bepaald gebied aan te geven: met een inwonersnaam, bv. FN *De Brabander* en met een streeknaam, bv. FN *Van Brabant*. Beide categorieën behoren tot de groep geografische herkomstnamen: ze bevatten allebei een ruimtelijk element. De locatiefverhouding, uitgedrukt door middel van een voorzetselverbinding, is bij deze groep namen de prototypische casusverhouding. Andere mogelijke patronen zijn een familienaamvorm zonder voor- of toevoeging van enig grammatisch morfeem en genitivering, bv. FN *Brabant/Brabants*.

De grammatische motivering van de gebiedsnamen volgt het patroon van de geografische namen: ze worden prototypisch vormgegeven met het voorzetsel *van*.

(10) Zie hierover: A. MARYNISSEN, Tussen Brussel en Amsterdam: familienamen en migratie binnen het Nederlandse taalgebied. In: *Naamkunde* 34 (2002), afl. 2, 239-256.

De inwonersnamen hebben met de gebiedsnamen weliswaar hun lexicale motivering gemeenschappelijk, maar grammatisch verschillen ze ervan: de prototypische casus-verhouding is de nominatief/accusatief, bv. FN *De Brabander/Den Braber*. Genitivering treedt op in het genitiefgebied: FN *Brabanders*. Een voorzetselverbinding is uitzonderlijk. De predicerend-identificerende functie van de inwonersnaam wordt weerspiegeld in zijn grammatische vormgeving; deze sluit aan bij de wijze waarop ook beroeps-, dier- en eigenschapsbenamingen worden geproprialiseerd.

Het begrip 'geografische herkomst' wordt in FN vaker geconceptualiseerd met een identificerende inwonersnaam dan met een locativerende streeknaam: ons antropocentrisch perspectief komt onomasiologisch aan de oppervlakte.

Literatuur

- BUITENHUIS, H. 1965: De familienaam De Vries. In: *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde* 41, 163-173.
- DEBRABANDERE, F. 1993: *Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Brussel.
- GOOSSENS, J. 1995: Motiefgeografie van Nederlandse familienamen. In: *Naamkunde* 27, 1-31.
- HEEROMA, K. 1965: De familienamen Drent(h), Groninger, De Vries (en De Jong). In: *Driemaandelijke bladen* 17, 22-42.
- MARYNISSEN, A. 1995: De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 67, 139-171.
- MARYNISSEN, A. 1999: Den Uyl, Snoeckx, De Leeuw, Haan, Kikkert en varianten: over benamingen van dieren in de Nederlandse familienamen. In: V. De Tier & S. Reker (red.), *Het dialectenboek 5. In vergelijking met dieren*. Intensiverend taalgebruik volgens de SND-krantenenquête (1998). Groesbeek: Stichting Nederlandse Dialecten, 1999, 11-35.
- MARYNISSEN, A. 2001: Dialecten en familienamen: een afspiegeling van elkaar ? Over klanktegenstellingen en lexicale varianten in de Nederlandse familienamen en hun tegenhangers in de dialecten. In: V. De Tier & A. Marynissen, m.m.v. H. Brok (red.), *Het dialectenboek 6. Van de streek. De weerspiegeling van dialecten in familienamen*. Groesbeek: Stichting Nederlandse Dialecten, 2001, 75-92.
- RENTENAAR, R. 1990: *Groeten van Elders. Plaatsnamen en familienamen als spiegel van onze cultuur*. Naarden.
- TUMMERS, P. 1973: *Limburg*. Openbare les uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van lector in de naamkunde op vrijdag 9 februari 1973. Nijmegen, [1973].
- VAN LOON, J. 1981: *Bijdrage tot de morfeemgeschiedenis en -geografie der Nederlandse toenames*. Handzame.
- WINKLER, J. 1885: *De Nederlandse geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en betekenis*. Haarlem. Opnieuw uitgegeven in 1971 te Zaltbommel.